

АННОТАЦИЯ

**Философия докторы (PhD) дәрежесін алуға ұсынылған
«Экономиканы цифрландыру жағдайында халықты жұмыспен қамтудың
құрылымдық өзгерістері (өңірлік аспект)» тақырыбындағы Тажбаева
Айнагуль Маратқызының диссертациялық жұмысы
8D04101 «Экономика» ББ бойынша**

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Әлеуметтік-экономикалық дамудың қазіргі кезеңі қоғамдық өмірдің барлық негізгі салаларын – өндіріс пен басқарудан бастап білім беру, коммуникация және халықты жұмыспен қамтуға дейінгі цифрландыру процестерінің тереңдеуімен сипатталады. Цифрлық экономиканы экономикалық дамудың жаңа парадигмасы ретінде қалыптастыру тек озық технологияларды енгізумен ғана емес, сонымен қатар еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныс құрылымындағы түбегейлі өзгерістермен, жұмыспен қамту нысандарының, кәсіби құзыреттерге қойылатын талаптардың және еңбек қатынастары субъектілері арасындағы өзара іс-қимыл тетіктерінің өзгеруімен қатар жүреді. Бұл жағдайда халықты жұмыспен қамту мәселелерін зерттеу ерекше өзектілікке ие болады, өйткені бұл экономиканың әлеуметтік-экономикалық дамудың тұрақтылығын және халықтың өмір сүру деңгейінің өсуін қамтамасыз ете отырып, технологиялық және институционалдық өзгерістерге бейімделу қабілетін көрсетеді.

Диссертациялық зерттеу тақырыбының өзектілігі азаматтардың лайықты өмірін және жалпыға бірдей еңбек мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге баса назар аударылатын Қазақстан Республикасының стратегиялық құжаттарында айқындалады. Жыл сайынғы Қазақстан халқына Жолдауында Президент Қ.-Ж.Қ. Тоқаев цифрлық экономика жағдайында жұмыспен қамтудың жаңа нысандарының әлеуметтік мәселелерін реттеуде еңбек нарығында тиімді экожүйені қалыптастыру қажеттігін атап өтті. Еңбек әлеуеті дағдыларын трансформациялаудың одан әрі бағыттары елдің орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін сын-тегеуріндерді қалыптастырады. Қазақстан Республикасының еңбек нарығын дамытудың 2024-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында еңбек нарығында халықты жұмыспен қамтудың цифрлық экожүйесін дамыту мен жетілдіру пайымы көрсетілген, бұл өңірлік ерекшелікті ескере отырып, экономиканы цифрландыру жағдайында жоғарыда көрсетілген іс-шараның құрылымдық өзгерістерік терең талдау қажеттігін растайды.

Зерттеу тақырыбының ғылыми даму дәрежесі. Диссертацияда халықты жұмыспен қамту мәселесі бойынша негізгі мәселелер экономикалық ғылым классиктері А.Смит, Д. Рикардо, Дж. Б. Сэй, А. Маршалл, А. Пигу, К. Маркс, Д. М. Кейнстің еңбектерінде көрсетілген. Қазіргі жағдайда жұмыспен қамтуды зерттеуге З.А. Капелюк, С. Д. Капелюк, В. П. Клавдиенко, Р. Капелюшников, И. А. Стрелец, Г. Г. Головенчик, Г. С. Сологубова, В. М. Шарапова, И. В. Цыганкова және басқалар сияқты ТМД елдерінің ғалымдары айтарлықтай үлес қосты. Сондай-ақ, қазақстандық ғылыми мектеп әлеуметтік сала мәселелерін ашуға және Е. Б. Аймағамбетов, А. А. Алимбаев, М. Б. Кенжегузин, М. К. Мельдаханова, Т. П. Притворова, З. А. Сальжанова, А. Т. Абдиқаримова және т.

б. сияқты ғалымдардың еңбектеріндегі еңбек қатынастарын реттеуге үлес қосты. цифрлық экономика жағдайында халықты жұмыспен қамту мәселелері шетелдік авторлар: Бриньольфссон, Макафи, Фрей, Осборн, Арнц, Асемоглу, Рестрепо және т. б.

Алайда, жұмыспен қамту және цифрлық трансформация мәселелеріне арналған теориялық және эмпирикалық зерттеулердің көптігіне болуына қарамастан, аймақтық айырмашылықтар, Еңбек ресурстарын цифрлық өзгерістерге бейімдеу және жекелеген аумақтар деңгейінде жұмыспен қамтуды реттеудің тиімді тетіктерін қалыптастыру мәселелері жеткілікті зерттелмеген күйінде қалып отыр. Бұл цифрландырудың халықты жұмыспен қамтуға әсерін бағалаудың ғылыми негізделген тәсілдерін әзірлеу және аймақтық деңгейге бағытталған практикалық ұсыныстарды әзірлеу қажеттілігін анықтайды.

Мемлекеттің адами капиталды дамыту, нәтижелі жұмыспен қамтуды арттыру және өңірлер арасындағы әлеуметтік-экономикалық теңгерімсіздіктерді төмендету жөніндегі бірінші кезектегі міндеттері Жұмыспен қамтудың құрылымдық өзгерістерінің тетіктерін және олардың серпінін айқындайтын факторларды терең түсінуді талап етеді. Цифрлық трансформацияның өңірлік ерекшеліктерін ескермей, еңбек нарығының орнықты дамуын және елдің еңбек әлеуетін тиімді пайдалануды, сондай-ақ Цифрлық экономика жағдайында мемлекеттік Жұмыспен қамту саясатын жетілдіруді қамтамасыз ету мүмкін емес.

Цифрлық экономика жағдайында бір кәсіпорында және тұрақты жұмыс орнында тұрақты жұмыспен қамтуға негізделген Жұмыспен қамтудың дәстүрлі нысандары біртіндеп еңбек қызметінің икемді форматтарына жол ашады. Қашықтықтан жұмыс, жобалық жұмыспен қамту, өзін-өзі жұмыспен қамту және платформалық экономиканың таралуы еңбек қатынастарының сипатын ғана емес, сонымен қатар жұмысшыларды әлеуметтік қорғау тетіктерін де өзгертеді. Бұл өзгерістер жұмыспен қамтуды реттеудің қолданыстағы тәсілдерін қайта қарауды, адами капиталды дамытуды және еңбек нарығының тез өзгертін талаптарына бағытталған кәсіптік оқыту жүйесін қалыптастыруды талап етеді. Цифрландыру жағдайында жастардың жұмыспен қамтылуына ерекше назар аудару керек, өйткені бұл халықтың технологиялық инновацияларға ең мобильді және сезімтал тобы болып табылатын жастар. Бір жағынан, цифрлық экономика жастарға жұмысқа орналасуға, өзін-өзі жүзеге асыруға және кәсіпкерлік белсенділікке жаңа мүмкіндіктер ашады. Екінші жағынан, білім беру жүйесі мен цифрлық еңбек нарығының талаптары арасындағы сәйкессіздік, цифрлық және бағдарламалық қамтамасыз ету құзыреттерінің жеткіліксіз деңгейі, сондай-ақ аймақтық шектеулер жастар жұмыссыздығының өсу факторларына айналуы мүмкін. Осыған байланысты өңірлік деңгейде жастарды жұмыспен қамту факторларын зерттеу ерекше маңызға ие болып отыр.

ҚР экономикасындағы трансформациялық процестердің дамуы цифрландыру жағдайында жұмыспен қамтудың қазіргі заманғы дамуын жаңаша айқындауға, халықты жұмыспен қамтуды зерттеудің теориялық аспектілерін пысықтауға, экономиканы цифрландыру жағдайында туындайтын халықты жұмыспен қамтудың даму тенденцияларын зерделеуге мәжбүр етеді. Осы өзекті

мәселелердің барлығы тақырыпты таңдау мен зерттеу мақсатын айтарлықтай анықтады.

Диссертациялық жұмыстың мақсаты экономиканы цифрландыру жағдайында халықты жұмыспен қамтудың құрылымдық трансформациясын зерттеу және өңірлік деңгейде еңбек ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыру бойынша ғылыми негізделген ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылып, шешілді:

- қазіргі жағдайда халықты жұмыспен қамтудың теориялық тәсілдері зерттелді және жүйеленді;

- шет елдердің халқын жұмыспен қамтуды қалыптастыру модельдері зерттелді;

- цифрландыру жағдайында халықты жұмыспен қамтудың жаңа нысандарының ерекшеліктері анықталды;

- ҚР және Қарағанды облысының халықты жұмыспен қамтуды дамытуға талдау жүргізілді;

- Қарағанды облысында жұмыспен қамтуға әсер ететін факторлар анықталды;

- Қарағанды өңірінің тұрғындарына сауалнама жүргізу арқылы құзыреттердің даму факторларына және олардың еңбек қатынастарындағы өзгерістерге әсер ету дәрежесіне социологиялық зерттеу жүргізілді;

- Қазақстан мен Қарағанды облысының бос орындар нарығына кешенді талдау жүргізілді;

- ЭЫДҰ ұсынымдарына сәйкес еңбек нарығындағы цифрлық платформаларға салыстырмалы талдау жүргізілді;

- өңірдің халқын жұмыспен қамтуды арттыру құралы ретінде цифрлық және бағдарламалық құзыреттілікті арттыру бойынша интерактивті платформа әзірленді;

- Қазақстан экономикасын цифрландыру жағдайында халықты жұмыспен қамтудың өңірлік саясатын жетілдіру бойынша ұсыныстар берілді.

Зерттеу объектісі Қазақстан Республикасы мен Қарағанды облысының жұмыспен қамтылған тұрғындары болып табылады.

Диссертациялық зерттеу пәні теориялық негіздердің, халықты жұмыспен қамту туралы эмпирикалық ережелердің және еңбек қатынастарын дамытуға және экономиканы цифрландыру жағдайында еңбек нарығы субъектілерінің өзара іс-қимылына қатысты практикалық ұсыныстардың бірлігі арқылы анықталады.

Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы цифрлық экономика жағдайында халықты жұмыспен қамтудың аймақтық құрылымдық өзгерістерін анықтаудан және әлеуметтік детерминанттардың аймақтағы да, жалпы елдегі де халықты жұмыспен қамтуға әсерін бағалау моделін жасаудан тұрады.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы цифрлық технологиялардың әсерінен өзгертін динамикалық әлеуметтік-экономикалық категория ретінде халықты жұмыспен қамту туралы ғылыми идеяларды дамытудан тұрады. Зерттеу нәтижелері цифрландыру, адами капитал және еңбек нарығындағы құрылымдық өзгерістер арасындағы байланыс туралы теориялық ережелерді кеңейтеді.

Диссертациялық жұмыстың практикалық маңыздылығы мемлекеттік және өңірлік басқару органдарының қызметінде, халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесу бағдарламаларын әзірлеу кезінде, цифрлық дамудың өңірлік стратегияларын қалыптастыру және кадрларды кәсіптік даярлау мен қайта даярлау жүйесін жетілдіру кезінде алынған қорытындылар мен ұсынымдарды пайдалану мүмкіндігінде жатыр.

Диссертация қолданатын негізгі әдістер құрылымдық, салыстырмалы, факторлық және корреляциялық-регрессиялық талдау әдістері, сондай-ақ экономикада болып жатқан трансформациялық процестердің ерекшеліктерін ескеретін жүйелік тәсіл болып табылады.

Зерттеу нәтижелері «Еңбек және жұмыссыздық нарығын талдау», «Еңбек экономикасы», «Жобаларды басқару», «IT-жобаларды басқару модельдері мен әдістері» және т. б. пәндер бойынша оқу сабақтарына дайындық кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Зерттеудің эмпирикалық базасын ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының ресми статистикалық деректері, ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің, «Қарағанды облысының жұмыспен қамтуды үйлестіру және әлеуметтік бағдарламалар басқармасы» ММ, «Қарағанды облысының жастар саясаты мәселелері жөніндегі басқармасы» ММ, Экономикалық ынтымақтастық және даму Ұйымының ресми сайттарында орналастырылған материалдар құрады (ЭЫДҰ), Дүниежүзілік банк, Біріккен ұлттар ұйымы (БҰҰ), Халықаралық еңбек ұйымы (ХЕҰ).

Қорғауға шығарылатын диссертациялық зерттеудің негізгі ережелері:

- жұмыспен қамтуды қалыптастырудың теориялық тәсілдері мен шетелдік модельдерін зерттеу негізінде экономиканы цифрландыру жағдайында халықты жұмыспен қамтудың құрылымдық өзгерістері тұжырымдамасына авторлық көзқарас тұжырымдалды, еңбектің цифрлық экожүйесінің мазмұны және жұмыспен қамтудың құрылымдық өзгерістерінің белгілері нақтыланды;

- корреляциялық-регрессиялық модельдеу негізінде Қазақстан Республикасы мен Қарағанды облысы халқының жұмыспен қамтылуына және табысына әсер ететін факторлар анықталды, индекстік әдісті пайдалана отырып, аумақтық және уақытша бөліністе жұмыспен қамтудағы құрылымдық өзгерістердің тереңдігі мен бағыты анықталды;

- автор әзірлеген, IT-жобаларды үйлестіру және сүйемелдеу саласындағы «IT-куратор» жаңа мамандығына қойылатын талаптарды белгілейтін кәсіби стандарт ұсынылды;

- халықтың цифрлық және софт құзыреттерін қалыптастыруға және дамытуға бағытталған «Soft-skills» цифрлық платформасының әдіснамалық негізі әзірленді;

- жұмыспен қамту құрылымындағы анықталған үрдістерді, факторларды және өзгерістерді ескере отырып, ҚР Халықты жұмыспен қамту саясатын жетілдіру бойынша ұсынымдар кешені ұсынылды, экономиканы цифрландыру жағдайында Қарағанды облысында өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың әл-ауқатының сценарийі әзірленді.

Зерттеу нәтижелерін сынақтан өткізу және енгізу. Диссертацияның диссертациялық зерттеуінің негізгі нәтижелері 8 ғылыми жарияланымда жарияланды, оның ішінде Scopus базасына кіретін ғылыми басылымда 1 мақала, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған журналдарда 4 мақала, шетелдік басылымдар материалдарында және халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларда 3 мақала. «Халықтың өмір сүру деңгейінің заманауи детерминанттары және еңбек нарығының әсері» атты халықаралық кафедралық ғылыми-зерттеу тақырыбына қатысу аясында жеке зерттеулер ұжымдық авторлық монографияға енгізілді. Цифрлық және софт құзыреттіліктерін дамыту платформасы үшін электрондық оқу құралы, сондай-ақ Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің 6B06103 «IT-Аналитика» білім беру бағдарламасы үшін «IT-куратор» мамандығы бойынша кәсіби стандарт әзірленді.

Диссертацияның құрылымы мен көлемі. Диссертация нормативтік сілтемелерден, белгілеулер мен қысқартулардан, кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздер тізімінен және төрт қосымшадан тұрады. Жұмыстың мазмұны 209 дереккөзді, 31 кестені және 62 суретті қолдана отырып, 138 бетте көрсетілген.

Диссертациялық жұмыстың бірінші тарауы экономикадағы халықты жұмыспен қамтудың теориялық және практикалық аспектілерін көрсетеді, әр түрлі экономикалық бағыттардың өкілдері қарастыратын мәселенің маңыздылығын анықтайды және диссертацияның келесі бөлімдерін зерттеудің негізгі траекториясын шығарады.

Бірінші тарауда классикалық экономикалық мектептер өкілдерінің жұмыспен қамту және еңбек нарығы мәселелеріне, сондай-ақ экономиканы цифрландыру жағдайындағы отандық және шетелдік бағыттар өкілдерінің көзқарастарының эволюциясы көрсетілген. XX ғасырдың ғылыми мектептері инновациялар мен жаңа ақпараттық технологиялардың халықты жұмыспен қамтуға әсері туралы экономикалық ойдың дамуымен ерекшеленді. Цифрлық экономика жағдайында өндіріс жетілдірілуде, жаңа ақпараттық технологиялар енгізілуде, бизнес-процестер автоматтандырылуда, жасанды интеллект пайдаланылады, үлкен деректерді басқару білікті еңбекте жатыр және біліктілігі төмен еңбекнениеыстырылуда. Еңбек нарығындағы жұмыспен қамту ақпараттарды құру мен өңдеуде, «цифрлық» еңбектің пайда болуында көрінетін құзыреттілік, біліктілік күші, сондай-ақ Еңбек өнімділігі сияқты сапалық сипаттамалармен анықталады.

Ғылыми кеңістіктегі экономиканы цифрландыру жағдайында халықты жұмыспен қамтудың трансформациялық өзгерістері, батыс авторлары технологиялық процестермен шартталған, жұмыс орындарына оң және теріс әсер ететін даму ретінде қарастырылады. Посткеңестік кеңістіктің ғалымдары макроэкономикалық салдарлар тұрғысынан әсер ету және тең әлеуметтік-еңбек қатынастарын орнату, жұмыспен қамтудың шектеулі мүмкіндіктерін кеңейту, бірақ сонымен бірге моноқаладағы тәуекелдерді арттыру туралы пікірде. Отандық зерттеушілер адами капиталды жинақтамай және арттырмай елдің

элеуметтік-экономикалық дамуы мүмкін невазможностігін анықтайды. Сондықтан құрылымдық өзгерістер элеуметтік-экономикалық дамудың жаңа бағытының пайда болуына ықпал етеді, элеуметтік құрылымға әсер етеді және жұмыспен қамту саласындағы түбегейлі өзгерістерді анықтайды.

Осыған сүйене отырып, біз авторлық түсіндіруді ұсынамыз, мұнда экономиканы цифрландыру жағдайында жұмыспен қамтудың құрылымдық өзгерістері деп цифрлық технологиялардың дамуына байланысты жұмыспен қамту құрылымындағы секторлық өзгерістерді көрсететін еңбек ресурстарының сандық және сапалық параметрлерінің өзгеруін түсінеміз.

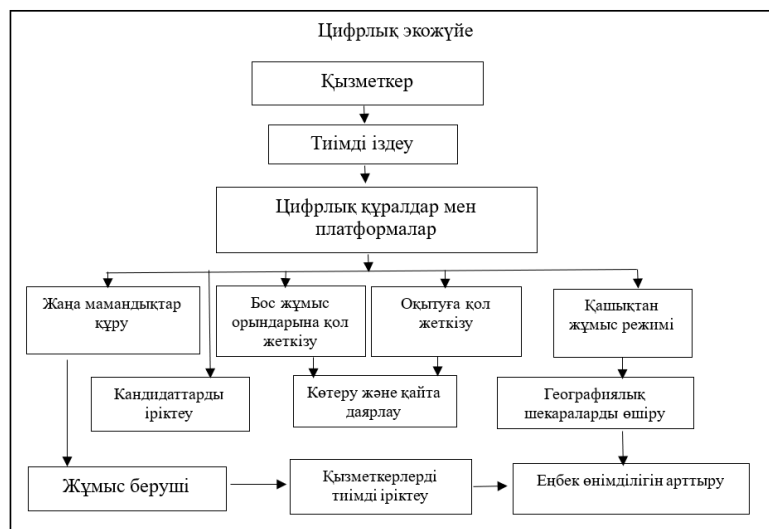
«Халықты жұмыспен қамтуды қалыптастырудың шетелдік тәжірибесі» бөлімінде жұмыспен қамтудың негізгі модельдері ретінде төрт негізгі шетелдік модельді қарастыру ұсынылады: швед, еуропалық, американдық және жапондық. Жұмыспен қамту саясатының швед моделі бірнеше негізгі ережелерге негізделген. Біріншіден, еңбекке қабілетті жастағы халықты толық жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету басымдық болып табылады. Екіншіден, мемлекет азаматтарға элеуметтік қолдаудың кең ауқымына кепілдік береді. Үшіншіден, халықты материалдық қамтамасыз ету деңгейін арттыру үшін тең жағдайлар жасалуда. Американдық модель қызметкердің жеке табысына қол жеткізуге және оны өзін-өзі жүзеге асыруға бағытталған, сонымен қатар Жұмыспен қамту және элеуметтік қамсыздандыру, еңбек нарығындағы заңнама мәселелері бойынша орталықтандырылмаған. Жұмыспен қамтудың неміс моделі мемлекеттің еңбек қатынастарын реттеуге белсенді қатысуымен ерекшеленеді. Мемлекеттік органдар қосымша жұмыс орындарын ашатын кәсіпкерлерге қолдау көрсетеді, сонымен қатар қызметкерлерді қысқартудан аулақ болатын бизнеске жеңілдіктер береді. Жапондық модель-бұл жұмыс беруші мен жұмысшының өзара міндеттемелерін тудыратын және екі тараптың мүдделерінің сәйкес келуін белгілейтін өмірлік жұмыспен қамтудың «философиясы». Сондай-ақ, компания қызметкерлерінің өмірлік міндеттемесі әртүрлі фирмалар арасындағы жұмыс күшінің ұтқырлығын төмендетуге ықпал ететінін атап өткен жөн. Қазақстанда еңбек нарығында американдық-жапондық модель көбірек жобалануда.

«Цифрландыру халықты жұмыспен қамтудың құрылымдық өзгерістерінің векторы ретінде» бөлімінде белсенді таралуы жұмыспен қамту саласындағы өзгерістерге әкелетін цифрлық технологиялардың ерекшеліктері айқындалады. Бұл өзгерістердің ерекшелігі өзін-өзі жұмыспен қамтуды, қашықтықтан жұмыс істеуді және толық емес жұмыспен қамтуды қоса алғанда, икемді жұмыспен қамту нысандарының кеңеюі болып табылады. Цифрлық технологиялардың ерекшеліктері мынада: цифрлық ресурстарды пайдалану жұмысшыларға дәстүрлі жұмыс орнынан тыс экономикалық қызметті жүзеге асыруға мүмкіндік береді, бұл еңбек қызметіне қатысуға кедергілерді азайтады. Нәтижесінде Жұмыспен қамту нысандары икемді сипатқа ие болады.

Цифрландырудың еңбек нарығына әсері 1-суретте көрсетілген цифрлық еңбек экожүйесін құрайды. Оқыту жұмыскерге жаңа мамандықтар бойынша дағдыларды алуға мүмкіндік береді. Сандық құралдар мен платформаларды қолдана отырып, жұмысшы Алгоритмдер дәл сәйкестікті қамтамасыз ететін жұмыс іздейді. Қашықтағы жұмыс режимінің арқасында қызметкер орналасқан

жеріне қарамастан осы позицияны иеленуі мүмкін. Сұранысты сақтау және біліктілікті арттыру үшін қызметкер оқуға қол жеткізе алуы керек.

Осылайша, цифрлық технологиялар неғұрлым серпінді, әділ және икемді еңбек экожүйесін жасайды, мұнда жұмысшының өз сценарийі бойынша мансап құруға арналған құралдары бар, ал цифрлық экономикада еңбек ресурстарын тиімді пайдалану тетіктері бар.

1 сурет - Цифрлық еңбек экожүйесі

Ескерту - автор жасаған

Экономиканы цифрландыру және «Индустрия 4.0» технологияларын дамыту жұмыспен қамту құрылымын айтарлықтай өзгертті, бұл бірқатар дәстүрлі кәсіптердің жойылуына және қызметтің мүлдем жаңа бағыттарының қалыптасуына әкелді. «Қазақстанның жаңа кәсіптері мен құзыреттерінің атласы» негізінде жүргізілген талдау еңбек нарығындағы өзгерістер автоматтандыру, роботтандыру, жасанды интеллект, үлкен деректер, Заттар интернеті, сондай-ақ цифрлық платформалар мен қашықтықтан жұмыспен қамтуды дамыту сияқты трендтердің әсерінен болып жатқанын көрсетеді. Жаңа кәсіптер мен құзыреттер атласының деректері бойынша Қарағанды облысындағы негізгі үрдістерді қолмен өндеуден цифрлық кәсіптерге көшу деп белгілеуге болады. Жаңа кәсіптерде цифрлық процестерді басқару және деректерді талдау дағдылары бар. Қарағанды облысының жұмыспен қамту құрылымы тау-кен өндіру кәсіптерінің үстемдігінен ауысады және инженерлік, экологиялық және ІТ-бағыттарға ставка жасайды.

Осыған байланысты жаңа кәсіптер цифрлық дағдыларды, бағдарламалауды, деректерді талдауды және жобалық шешімді талап етеді, сондықтан жұмыссыздықтың алдын алу үшін тау-кен секторының жұмысшыларын қайта даярлаудың аймақтық бағдарламаларын әзірлеу қажет. Әзірленіп жатқан ақпараттық, бағдарламалық және мобильді қосымшалар жасанды интеллектпен ұштастыра отырып, өндірістегі автоматтандырылған роботтардың мүмкіндіктерін кеңейтеді, олар жақын болашақта қызмет көрсету

саласындағы бизнес-процестердің жұмыс істеуін қамтамасыз етеді, сол арқылы жұмыспен қамту және жастарды кәсіби таңдау саласындағы өзара іс-қимылдың жаңа моделін қалыптастырудың қозғаушы күші болады.

Екінші тарау одан әрі диссертациялық жұмыстың эмпирикалық зерттеулерін қалыптастырады. Халықты жұмыспен қамтуды салыстырмалы талдаудың аналитикалық бөлігінде әлеуметтік-экономикалық факторлардың Қазақстан Республикасы мен Қарағанды облысындағы жұмыспен қамтуға және халықтың табысына әсерін модельдеу жүргізілді. Біздің екі сатылы зерттеуіміз келесі зерттеу сұрақтарына жауап беруге тырысты:

1. Жұмыспен қамту мәртебесі бойынша жұмыспен қамтылған халықтың өсуіне қандай факторлар әсер етеді.

2. Еңбек қызметінен түсетін табыстың өсуіне қандай факторлар әсер етеді.

Эконометрикалық модельдерді құру үшін Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының 2011 жылдан 2024 жылға дейінгі кезеңдегі көрсетілген көрсеткіштердің жылдық статистикалық деректері пайдаланылды. Мақсатқа сәйкес зерттеудің келесі гипотезалары ұсынылды:

H1. Жұмыспен қамту мәртебесі бойынша жұмыспен қамтылған халықтың өсуіне ресми жұмыспен қамту және ЖАӨ оң әсер етеді.

H2. Еңбек қызметінен түсетін табысқа жұмыспен қамтылған халықтың жұмыспен қамту мәртебесі бойынша өсуі және зейнетақы оң әсер етеді.

Бірінші гипотезаны тәуелді айнымалы (нәтиже көрсеткіші) ретінде тексеру үшін жұмыспен қамтылған халықтың жұмыспен қамту мәртебесі бойынша өсуі алынды. Екінші гипотезаны тексеру үшін тәуелді айнымалы ретінде еңбек кірісінің өсуі алынды. Корреляциялық-регрессиялық талдау нәтижесінде алынған көрсеткіштің өсуімен тығыз статистикалық маңызды байланысы бар факторларды таңдауға мүмкіндік берді. Модельдеу нәтижелері бірінші модельде тәуелді айнымалының бір уақытта екі факторлық сипаттамамен тығыз байланысы бар екенін көрсетеді, екіншісінде тек бір фактормен орташа байланыс бар. Бірінші модельдің статистикалық маңыздылығы мен сенімділігі 95%, екіншісі – 90%. Осылайша, H1 гипотезасы Қазақстан Республикасы үшін расталды: жұмыспен қамтылған халықтың жұмыспен қамту мәртебесі бойынша өсуіне ресми жұмыспен қамтудың өсуі және жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнімнің өсуі оң әсер етеді.

H1 гипотезасы Қарағанды облысы бойынша ішінара расталды: жұмыспен қамтылған халықтың жұмыспен қамту мәртебесі бойынша өсуіне ресми жұмыспен қамтудың өсуі оң әсер етеді. 2 кезеңді модельдеу нәтижелері бірінші модельде тәуелді айнымалының бір уақытта екі факторлық сипаттамамен тығыз байланысы бар екенін көрсетеді, екіншісінде тек бір фактормен орташа байланыс бар. Модельдердің статистикалық маңыздылығы мен сенімділігі 95% құрайды.

ҚР деректері бойынша H2 гипотезасы расталды: еңбек қызметінен түсетін табыстың өсуіне жұмыспен қамтылған халықтың жұмыспен қамту мәртебесі бойынша өсуі және зейнетақының өсуі оң әсер етеді. Қарағанды облысының деректері бойынша H2 ішінара расталды: еңбек қызметінен түсетін табыстың өсуіне зейнетақының өсуі оң әсер етеді. Құрылымдық өзгерістердің халықтың

табысына әсері нақты жалақыға тікелей әсер етумен ғана емес, сонымен қатар жұмыспен қамтуға тікелей әсер ету арқылы да көрінеді.

Жұмыспен қамтудың құрылымдық өзгерістерін бағалау үшін біз аналитикалық зерттеу алгоритмін белгілейміз. Аналитикалық модель алгоритмінің негізгі блоктары: Қазақстан Республикасы мен Қарағанды облысы бойынша деректер массивінің айнымалы мәнін беру, өзара байланыстардың құрылымдық моделін құру, Қазақстан Республикасы мен Қарағанды облысының аумақаралық корреляциялық талдауы, А.Салаидың құрылымдық өзгерістер әдісінің индексі есептеу, нәтижелерді түсіндіру және қорытындыларды қалыптастыру болып табылады. Аналитикалық модельді қолдану интерпретацияның объективтілігін арттыруға және аналитикалық қорытындылардың біртұтас және жүйелі сипатын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Талдау объектілері ретінде зерттелетін кезеңдегі экономикалық қызмет түрлері бойынша жұмыспен қамтылғандарды бөлу туралы деректер пайдаланылады. Есептеу нәтижелері кейінгі аймақаралық және сектораралық салыстыру үшін сандық негізді қалыптастырады.

Қарағанды облысында жұмыспен қамтылған халықтың салалық құрылымы бойынша Салаи индексінің мәні 0,1913 құрайды, бұл республикалық көрсеткіштен 0,1523-тен едәуір асады. Бұл өңірдің терең құрылымдық қайта құрылуын айғақтайды-өңдеу өнеркәсібі мен қызмет көрсету саласы дәстүрлі аграрлық жұмыспен қамтуды республика бойынша орташа деңгейден әлдеқайда жылдам алмастырады. ҚР бойынша 0,2383 деңгейіндегі Салаи индексі «жұмсақ зияткерлендіру» процесін көрсетеді.

Индекске «кәсіпқой мамандар» санатының жедел өсуі (13,9%-дан 24,2% -ға дейін) негізгі үлес қосты. Бұл экономиканы цифрландырудың және қызмет көрсету секторын кеңейтудің тікелей салдары. Бұл ретте біліктілігі төмен кадрлардың табиғи «жуылуы» және аграрлық сектордағы жұмыскерлер үлесінің қысқаруы байқалады, бұл Қазақстанның Жұмыспен қамту құрылымын дамыған елдердің үлгілерімен жақындастырады. Қарағанды облысында Салаи индексі (0,1616) ҚР-ға қарағанда төмен, бұл неғұрлым қарқынды құрылымдық өзгерісті көрсетеді. Бұған дейін Қарағанды облысы индустриалды өңір ретінде орналасқандықтан, қазір әкімшілік-басқару персоналының бір мезгілде өсуімен өндірістік қондырғылардың жұмысшылары мен операторларының үлесінің айқын қысқаруы байқалады. Аймақтағы индекстің жоғары мәні ескі өндірістік кәсіптерді жаңа технологиялық шындыққа тез бейімдеу және өндірісті автоматтандыру қажеттілігімен түсіндіріледі.

«Халықты жұмыспен қамту нысандарындағы құрылымдық өзгерістерді талдау» бөлімінде постиндустриалды қоғамның жұмыспен қамту құрылымы мен нысанында болған өзгерістердің радикалдылығы атап өтіледі. Еңбек нарығы субъектілерінің өзара іс-қимылының икемді стандартты емес нысандары пайда болған кезде Қазақстан өз траекториясын қорға мүше мемлекеттердің көпшілігінде қандай да бір дәрежеде бар жұмыспен қамтудың неғұрлым маңызды жаңа нысандарының ішінен айқындауы қажет, бұл жұмыс берушілердің шығындарын төмендетуге және еңбек нарығының икемділігін арттыруға ықпал

етеді. Жұмыспен қамтудың жаңа нысандарының еңбек қатынастарын реттеудің құқықтық және экономикалық тетіктеріне ерекше назар аудару қажет. Жүргізілген талдау Қазақстанның отандық және шетелдік онлайн-платформалардың көмегімен еңбек нарығында ілгерілетудің ақпараттық-коммуникациялық құралдары мен әдістерін белсенді пайдаланатынын көрсетеді. Халықты жұмыспен қамту саласында жаңа буынның цифрлық технологияларын пайдалана отырып, цифрлық және софт құзыреттерін дамыту қажет.

Үшінші тарауда құзыреттіліктің даму факторларын және еңбек қатынастарындағы өзгерістерге әсер ету дәрежесін анықтау үшін «еңбек нарығының еңбек әлеуетін дамыту мен арттырудағы құзыреттердің рөлі» социологиялық зерттеу жүргізілді. Қарағанды облысында халық арасында сауалнама жүргізу кезінде респонденттердің ең көп саны икемді (48,1%) және цифрлық (38,1%) дағдыларды атап өткендігі анықталды. Айта кетерлігі, жұмысқа орналастырудың негізгі отандық платформаларындағы түйіндемені талдау және ізденушілерге Қазақстан бойынша да, Қарағанды облысы бойынша да ұсынылатын сауалнама нәтижелері негізгі бағдарламалық жасақтама және цифрлық құзыреттер болып табылады: командада жұмыс істеу, коммуникабельділік, ДК-ны білу, жобаларды басқару. Еңбек нарығындағы өзгерістер жаңа кәсіптердің пайда болуымен, халықтың қанағаттанарлық өмір сапасы мен әл-ауқатын қамтамасыз ете отырып, өңірлердің бәсекелестігіне әкелетін халықты жұмыспен қамтудың жаңа парадигмасының қалыптасуымен байланысты.

Осылайша, құзыреттерді қалыптастыру кезінде еңбек нарығын цифрландыру, білімге жаңа талаптарды қалыптастыру және икемді және цифрлық құзыреттерге сұраныстың артуы қажетті шарт болып табылады. Қойылған міндеттерді шешу үшін диссертант IT-жобаларды үйлестіру және сүйемелдеу саласында «IT-куратор» жаңа мамандығына қойылатын талаптарды белгілейтін кәсіби стандарт әзірледі.

Халықтың цифрлық және софт құзыреттерін қалыптастыру және дамыту мақсатында докторант ұсынылған «Soft-skills» цифрлық платформасының әдіснамалық негізін әзірледі. Бұл цифрлық платформа жұмыс берушілерге мүдделі тұлғалар үшін цифрлық және бағдарламалық құзыреттер жиынтығын белгілеуге, сондай-ақ еңбек нарығындағы құзыреттердің ағымдағы және болашақтағы қажеттілігін анықтауға мүмкіндік береді.

Экономиканы цифрландыру енгізген өзгерістер еңбек нарығындағы барлық қатысушылар арасындағы өзара іс-қимылдың жаңа форматын жасайды. Ізденушілер тарапынан бұл жаңа құзыреттер мен дағдыларды дамыту. Мемлекеттік органдар тарапынан-жаңа дағдыларды арттыру және игеру бойынша алаңдарда қызметтер көрсету. Жоғары оқу орындары тарапынан-бағдарламалық жасақтама мен цифрлық құзыреттіліктерді сатып алу бойынша курстар құру және әзірлеу.

Қарағанды облысында өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамытуға бағытталған әл-ауқат сценарийі жеке пысықталды, бұл өңірде жұмыспен қамту мүмкіндіктерін нығайтуға және кеңейтуге ықпал етеді.

Цифрландыру жағдайында халықтың өзін-өзі жұмыспен қамту саясатын жетілдіру тетігі ретінде мынадай бағыттарды көздеу қажет:

1. ҚР Еңбек Кодексі мен ҚР Әлеуметтік кодексінде жұмыспен қамтудың стандартты емес және жаңа нысандары ұғымдарын бір құқықтық өріске келтіру: краудворкинг, жалдау жұмысы, аутсорсинг, қашықтан жұмыс істеу икемді жұмыспен қамтуды дамыту үшін қажеттілік ретінде. Цифрлық платформалар (офлайн және онлайн - жұмыс), гейминг (киберспорт) арқылы өзін-өзі жұмыспен қамту нысандарын нормативтік қолданысқа енгізу, еңбек нарығына қатысушылар арасындағы еңбек қатынастарын дамытудың жаңа бағыттары ретінде креативті индустрияларда жұмыс істеу. Жұмыспен қамтудың стандартты емес нысандарының тұжырымдамалық аппаратын заңнамалық тұрғыдан бекіту еңбек қатынастарының едәуір сегментін «сұр» аймақтан шығаруға, қызметкерлер үшін құқықтық кепілдіктер жасауға және салық салу үшін ашық базаны қалыптастыруға шарт болады.

2. Өзін-өзі жұмыспен қамтудың жаңа саясатын қалыптастыру және өңірлік саясат үшін әл-ауқат сценарийі шеңберінде өзін-өзі жұмыспен қамту арқылы халықтың өнімділігі аз болатын тобын жандандыру. Жұмыспен қамтудың жаңа нысандарын заңдастыру және реттеу қызметкерлердің құқықтарын қорғауға көмектеседі. Сондай-ақ, еңбек нарығын реттеу үшін біз баламаларды кеңейтуді күшейтуден және жұмысқа орналасу мүмкіндігі үшін цифрлық платформалар құрудан, осылайша табыстардағы алшақтықты қысқартудан және жұмыспен қамтудың жаңа нысандарында әлеуметтік қорғау тетігін әзірлеуден көреміз.

3. Шағын кәсіпкерлікті қолдау.

Салықтық қолдау және қаржылық субсидиялар беру арқылы кәсіпкерлік қызметті ынталандыру, сондай-ақ стартаптарға қаржылық қолдауды ұсына отырып, кәсіпкерліктің экожүйесін жетілдіру қажет. Мемлекет кәсіпорындарды технологиялық және инновациялық ресурстардың келуіне ықпал ете отырып, зияткерлік өндіріс, смарт ауыл шаруашылығы және ақылды логистика ретінде аймақтық және салалық инновациялық жобаларды жүзеге асыруға ынталандыру керек. Кәсіпорын деңгейінде цифрлық экожүйелерді құруға тиісті назар аудару қажет. Кәсіпорындар өз кезегінде Жұмыспен қамтудың өсуін ынталандыратын бизнес-модельдерді әзірлеп, ілгерілетуі керек.

Ұсынылған шаралар кешенін іске асыру Қарағанды өңірінде цифрлық экономиканың сын-қатерлеріне жауап беретін еңбек нарығын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Негізгі нәтиже жұмыспен қамтудың жаңа нысандары әлеуметтік сақтандыру тетіктеріне толығымен интеграцияланатын институционалдық ортаны құру болады. Цифрлық платформалар мен аналитикалық ақпараттық жүйелер азаматтардың осал санаттарына атаулы көмек көрсету және оларға өзгермелі жағдайларда саясатты тез түзетуге мүмкіндік беру арқылы қажетті әлеуметтік қолдау құралы ретінде қызмет етеді. Бұл, сайып келгенде, кедейліктің төмендеуіне және халықтың экономикалық белсенділігінің артуына әкеледі.

Диссертант

Тажбаева А. М.